

УДК 331.101.3:658

Карпенко А.В., к.е.н., доцент
Пироговська Ю.О., магістр
Запорізький національний технічний університет

ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті узагальнено наукові підходи щодо визначення сутності економічної категорії «інтелектуальний капітал» та запропоновано її авторське визначення. Проаналізовано вплив науково-технічної й освітньої діяльності на формування та розвиток інтелектуального капіталу. Досліджено інноваційну діяльність вітчизняних підприємств. Виявлено дестимулюючі фактори формування та використання національного інтелектуального капіталу і зроблено оцінку інтелектуального капіталу з використанням національних показників та міжнародних індексів. Запропоновано шляхи підвищення ефективності формування та використання інтелектуального капіталу України.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, освіта, наука, інноваційна діяльність, конкурентоспроможність, держава.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації економіки та прискорення темпів науково-технічного прогресу головним чинником забезпечення економічної стабільності, сталого розвитку та конкурентоспроможності держави стає інтелектуальний капітал. Саме підвищена увага до якості та рівня освіти, знань та інновацій стає рушійним чинником випереджального зростання високорозвинутих країн світу. В таких країнах на основі нових знань створюються новітні технології та високоякісна продукція, що складає основну частину приросту ВВП. Тому дослідження формування та використання інтелектуального капіталу на рівні держави сьогодні є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню категорії «інтелектуальний капітал» присвячена значна кількість наукових праць як вітчизняних так і зарубіжних вчених та науковців. Серед них значний вклад у вирішення проблем формування та використання інтелектуального капіталу внесли П. Друкер, Л. Едвінсон, В. Іноземцев, М. Мелоун, Т. Стюарт, О. Бутнік-Сіверський, О. Кендюхов, Е. Брукінг, О. Грішнова та інші. Проте до сьогодні залишається низка питань, що потребують нагального вирішення та подальшого дослідження, зокрема відсутнє єдине бачення щодо сутності інтелектуального капіталу та його структури, замало досліджень ефективності формування та використання інтелектуального капіталу на рівні країни, його

впливу на конкурентоспроможність країни та її місце на міжнародній арені.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в дослідженні стану формування та використання інтелектуального капіталу в Україні та розробці шляхів його покращення.

Виклад основного матеріалу. Поняття «інтелектуальний капітал» вперше було використано Дж. Гелбрейтом у 1969 р., а його більш глибоке наукове обґрунтування з'явилося в 80-90 роках ХХ століття [1, с.61]. Однак, попри це, єдиного тлумачення даної категорії й досі не існує.

Інтелектуальний капітал, на думку Е. Брукінга [2, с. 30] застосовується для позначення нематеріальних активів, без яких компанія не може існувати та посилювати власні конкурентні переваги. Тобто інтелектуальний капітал, як зазначає Б.Б. Леонтьєв [3] – це вартість сукупності наявних інтелектуальних активів, включаючи інтелектуальну власність, природні й придбані інтелектуальні здібності й навички, а також накопичені бази знань і корисні відносини з іншими суб'єктами. Також його можна визначити як засноване на зв'язках структуроване знання і здібності, які володіють потенціалом розвитку і створення вартості [4, с. 6; 5]. Вказані визначення доводять ресурсні риси інтелектуального капіталу.

Інтелектуальний капітал – це один із різновидів капіталу, який має відповідні ознаки капіталу і відтворює, одночасно, властиву лише йому (інтелектуальному капіталу)

специфіку і особливості [6]. Загалом, він є капіталом, який втілений в людях у формі освіти, кваліфікації, знань, досвіду і відповідно визначає трудові можливості, трудову віддачу, продуктивність і якість праці [7, с. 287]. Тобто, інтелектуальний капітал є новою вартістю, створеною на основі накопичених знань, досвіду, компетентності та моральних цінностей, здатною наділити свого власника конкурентними перевагами, перетворюватись у більш складну його форму.

Виділяють переважно чотири основні підходи до визначення інтелектуального капіталу [8, с. 83-84]: сукупність цінностей; процес перетворення знань і нематеріальних активів у ресурси; результат; система елементів з певними структурними зв'язками.

Під інтелектуальним капіталом варто розуміти активний елемент, систему інтелектуальних цінностей (знання, навички, досвід, творчі здібності, уміння, технічні і програмні засоби, структура, інформація, засоби її необхідного захисту – інтелектуальна власність та інші нематеріальні активи), які безпосередньо приймають участь в створенні цінностей і в процесі свого відтворення забезпечують отримання певного результату

та досягнення конкурентних переваг індивіду, підприємству й країні в цілому [8, с. 84].

Отже, інтелектуальний капітал є новою вартістю, що створена на основі накопичених знань, досвіду, компетентності та моральних цінностей, здатною наділити свого власника конкурентними перевагами, забезпечити отримання певного результату та перетворюватись у більш складну його форму.

Головним структурним компонентом інтелектуального капіталу є знання. Науковцями доведена залежність між тривалістю та якістю освіти і економічним зростанням країни. Відповідно до Доповіді про людський розвиток тривалість навчання в Україні становить 11,3 роки, що перевищує відповідні показники у таких високорозвинутих країнах як Швейцарія (11,0 років), Бельгія (10,9 років), Австрія (10,8 років), Фінляндія (10,3 роки), та інших. Але, незважаючи на це, валовий національний дохід України значно поступається зазначеним країнам [9, с. 144]. Така ситуація обумовлюється наявністю недостатнього рівня стимулюючих та завищеного – дестимулюючих чинників формування та використання інтелектуального капіталу, які стримують розвиток країни та зумовлюють її відставання в світі (табл.1).

Таблиця 1

Основні показники формування та використання інтелектуального капіталу в Україні

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Формування інтелектуального капіталу в Україні				
Кількість випущених фахівців III-IV рівнів акредитації, тис. осіб	468,4	543,7	529,8	520,7
Кількість випущених фахівців професійно-технічних закладів, тис. осіб	247,3	240,1	202,1	227,3
Обсяг фінансування НДДКР, млн грн	8995,9	9591,3	10558,5	11161,2
Кількість працівників наукових організацій, тис. осіб	141,1	134,7	129,9	123,2
Кількість організацій, що проводять НДДКР, од.	1303	1255	1208	1143
Кількість спеціалістів з науковим ступенями, які емігрували за кордон, осіб	31	51	56	28
Використання інтелектуального капіталу в Україні				
Кількість інноваційно активних підприємств, одиниць	1462	1679	1758	1715
Кількість виконаних наукових та науково-технічних робіт, одиниць	52037	52354	53190	47875
Кількість наукових та науково-технічних робіт виконаних організаціями НАН України, одиниць	7385	11574	10718	11559
Кількість впроваджених наукових та науково-технічних робіт, одиниць	35846	36621	38143	30646
Кількість упроваджених нових технологічних процесів	2043	2510	2188	1576

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [10]

Стимулюючий вплив на формування інтелектуального капіталу України має зростання обсягу фінансування НДДКР (збільшився в 1,24 рази, проте суттєво за рахунок інфляції), а дестимулюючий – зменшення кількості працівників наукових організацій та кількості організацій, що проводять НДДКР, еміграція значної чисельності спеціалістів з науковими ступенями. Причинами таких негативних тенденцій є недостатня підтримка державою науковців, що робить ці професії непрестижними в Україні та змушує обдарованих людей змінювати або зменшувати (роботу) зайнятість на менш наукоємну проте з вищим рівнем оплати.

Використання інтелектуального капіталу характеризується такими стимулюючими чинниками як зростання кількості наукових робіт, виконаних НАН України та інноваційної активності підприємств, а дестимулюючими – зменшення кількості впроваджених наукових та науково-технічних робіт і нових технологічних процесів. Незважаючи на зростання інноваційної активності підприємств України протягом 2010-2013 рр. (на 253 підприємства), її величина залишається занадто низькою – в 2013 р. це лише 16,8 % обстежених промислових підприємств (зросла на 3,0 %) (табл. 2)

Таблиця 2

Відносні показники функціонування інтелектуального капіталу в Україні

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Питома вага найманих працівників, що мають вищу освіту, %	32,6	33,5	34,5	35,6
Питома вага ВНЗ III-IV рівня акредитації, що мають аспірантуру, %	72,29	71,35	72,75	74,55
Кількість виконавців наукових робіт, що припадає на одного зайнятого	0,0057	0,0054	0,0052	0,005
Частка інноваційних підприємств в загальній кількості промислових підприємств України, %	13,8	16,2	17,2	16,8
Рівень безробіття населення, %	8,1	7,9	7,5	7,2

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [10]

Загалом функціонування інтелектуального капіталу в Україні протягом 2010-2013 рр. характеризується такими позитивними тенденціями як зростання кількості найманих працівників, що мають вищу освіту на 3 %, кількості ВНЗ, що мають аспірантуру на 2,3 % і скорочення безробіття на 0,9 %. Проте зафіксовано низький рівень та негативна тенденція постійного скорочення кількості виконавців наукових робіт, що припадає на одного зайнятого – за 2010-2013 рр. зменшилась на 0,0007.

Оцінка рівня національного інтелектуального капіталу буде неповною без визначення місця України у міждержавних порівняннях (табл.3)

За досліджуваний період майже всі індекси зросли, проте таке збільшення не забезпечило кращих позицій у світових рейтингах, що свідчить про необхідність значно вищих темпів інтелектуалізації економіки. Зокрема високий індекс освіти в Україні не враховує її якості, що не відображає реаль-

ного стану багатьох напрямів дослідження [8, с. 85]. Тобто значна перевага України у високому освітньому рівні трудових ресурсів, значно нівелюється негативним впливом низької ефективності державної політики та економічних стимулів щодо підвищення інноваційної активності підприємств, недостатньою оснащеністю новітніми технологіями виробництв та низьким рівнем розвитку бізнесу та інновацій.

Отже, сьогодні в Україні формування інтелектуального капіталу відбувається в умовах кризових явищ в економіці та соціальних суперечностей в суспільстві, а низький рівень фінансування процесів формування, розвитку, активізації та управління інтелектуальним капіталом, зокрема через істотний розрив між темпами витрат на освіту, етапами продукування знань та їхнім використанням на практиці свідчать про те, що за період незалежності України не здійснено суттєвих змін, які б забезпечили розвиток інтелектуального капіталу [16, с. 81].

Динаміка показників інтелектуалізації економіки України

Показники	2010 р.		2011 р.		2012 р.		2013 р.	
	бал	рейтинг	бал	рейтинг	бал	рейтинг	бал	рейтинг
Глобальний інноваційний індекс	30,6	61 з 132	35,01	60 з 125	36,10	63 з 141	35,78	71 з 142
Глобальний індекс конкурентоспроможності	3,90	89 з 139	4,00	82 з 142	4,14	73 з 144	4,05	84 з 148
У тому числі								
Фактори інновацій та розвитку	3,0	88 з 139	3,29	93 з 142	3,43	79 з 144	3,36	95 з 148
Рівень розвитку бізнесу	3,48	100 з 139	3,48	103 з 142	3,7	91 з 144	3,68	97 з 148
Інновації	3,11	63 з 139	3,11	74 з 142	3,16	71 з 144	3,03	93 з 148
Індекс глобалізації	68,15	46 з 208	65,72	53 з 208	68,48	44 з 208	67,78	47 з 207
Індекс людського розвитку	0,726	69 з 187	0,730	76 з 187	0,733	78 з 186	0,734	83 з 187
Індекс економіки знань	6,0*	51*з 145	-	-	5,73	56 з 145	-	-
У тому числі								
Інноваційна та технологічна адаптації	5,83*	56*з 145	-	-	5,76	59 з 145	-	-
Освіта та людські ресурси	8,15*	26*з 145	-	-	8,26	21 з 145	-	-

*Наведено дані за 2009 рік

Джерело: складено за статистичними даними [11; 12; 13; 14; 15]

Крім того, відсутність вичерпних методичних підходів, які дозволяли б кількісно повноцінно і в кожному інтервалі часу оцінити рівень інтелектуального капіталу національної економіки стримує його формування та ефективно використання в Україні [8, с. 89].

Виявлені недоліки у формуванні та використанні інтелектуального капіталу дають нам змогу обґрунтувати основні пріоритетні напрями управління ефективністю його функціонування в Україні. Переважно це стосується забезпечення ринку праці необхідним кадровим потенціалом (прогнозування потреб ринку праці; ефективне здійснення профорієнтаційної роботи; ефективна діяльність ВНЗ; тісний взаємозв'язок освіти та ринку праці), встановлення тісної співпраці державних органів з науковими та науководослідними структурами (встановлення державою пріоритетів наукової політики; підвищення соціального статусу науковця; формування попиту на інноваційну продукцію та послуги), підвищення рівня фінансування наукової сфери (збільшення бюджетних витрат; залучення інвесторів; покращення інвестиційного клімату; інтеграція

результатів наукової діяльності в реальний сектор економіки).

Висновки. Зроблено узагальнення та визначено інтелектуальний капітал як нову вартість, створену на основі накопичених знань, досвіду, компетентності та моральних цінностей, здатною наділити свого власника конкурентними перевагами, забезпечити отримання певного результату та перетворюватись у більш складну його форму.

На підставі аналізу науково-освітньої та інноваційної діяльності в Україні доведено, що держава визнає важливість розвитку інтелектуального капіталу, але не приймає конкретних потужних шляхів до його нарощення. Так, фінансування наукових та науково-технічних робіт з державного бюджету є низьким і в основному здійснюється за рахунок власних коштів підприємств та інвесторів. Недостатня увага держави до наукової сфери спричинює зниження престижу діяльності науковців, зменшує їх чисельність та вимушує виїжджати до інших країн, та як наслідок – погіршуються показники інтелектуального капіталу, послаблюється конкурентоспроможність України. Разом з цим Україна має високий рівень охоп-

лення громадян освітою, а також усвідомленості ними у важливості її здобуття. Отже, виважена державна політика в науково-освітній сфері та висока освіченість насе-

лення здатна стати вирішальним чинником у зростанні інтелектуального капіталу, підвищенні конкурентоспроможні та економічного зростання України.

Список літератури:

1. Вакульчик О.М. Формування економічної категорії «інтелектуальний капітал» в умовах стратегічного розвитку підприємства / О.М. Вакульчик, Г.Л. Ступнікер // Механізм регулювання економіки. – Дніпропетровськ, 2007. – №2. – С. 60-64.
2. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал: ключ к успеху в новом тысячелетии / Э. Брукинг. – Санкт-Петербург, 2001. – 286 с.
3. Леонтьев Б.Б. Цена интеллекта. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе / Б.Б. Леонтьев. – М.: Акционер, 2002.
4. Пожуєв В.І. Інтелектуальний капітал як стратегічний потенціал організації / В.І. Пожуєв // Гуманітарний вісник ЗДІА, 2009. - № 37. – С. 4 - 15.
5. Кендюхов О.В. Вартісний підхід до оцінки ефективності управління інтелектуальним капіталом підприємства / О.В. Кендюхов // Економіка промисловості. [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/4385/st_26_13.pdf?sequence=1
6. Бутнік-Сіверський О.Б. Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект / О.Б. Бутнік-Сіверський // Інтелектуальний капітал. [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://www.ipdo.kiev.ua/files/articles/butnik-siverskiy_intelektual_capital_theoretical_aspect.doc
7. Борисов А.Б. Большой экономический словарь / А.Б. Борисов. – М. : Книжный мир, 2006. – 860 с.
8. Карпенко А. В. Визначальна роль інтелектуального капіталу в розвитку національної економіки // Mechanism of Sustainable Development of Economic Systems Formation : Collective monograph. – Vol. 1. – Verlag SWG imex GmbH, Nürnberg, Deutschland, 2014. – P. 82-90.
9. Доклад о человеческом развитии 2013 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_2013_ru.pdf
10. Наукова та інноваційна діяльність в Україні за 2013 рік / Держкомстат України; За ред. О.О. Кармазіна. – К., 2014. – 314 с.
11. The Global Innovation Index. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.globalinnovationindex.org/>
12. Офіційний сайт World Economic Forum. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www3.weforum.org/docs/>
13. KOF Index of Globalization. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://globalization.kof.ethz.ch>
14. Human Development Index trends, 1980-2013. Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://hdr.undp.org/en/content/table-2-human-development-index-trends-1980-2013>
15. Knowledge Economy Index (KEI) 2012 Rankings [Електронний ресурс] // The World Bank: [сайт]. — Електрон. дані. — Washington, D.C., 2012. — Режим доступу: <http://siteresources.worldbank.org/INTUNIKAM/Resources/2012.pdf>
16. Карпенко А. В. Особливості розвитку інтелектуального капіталу в Україні / А. В. Карпенко // Вісник Донецького національного університету: Науковий журнал. Серія В. Економіка і право. – Донецьк : ДонПУ. – 2014. – № 1. – С. 77-82.

Summary. *In terms of economy globalization and accelerating paces of scientific and technological progress the main factor of economic stability, sustainable development and competitiveness of the state is intellectual capital and the level of its use. However, up to the present moment there is no consensus about the nature of intellectual capital and its structure, its formation and usage.*

The article summarizes the scientific approaches to definition of the essence of intellectual capital. Its author's definition has been suggested. The influence of scientific, technical and educational activities on the formation and development of intellectual capital has been analyzed. Innovation activity of domestic enterprises has been studied. Destimulating factors of formation and use of national intellectual capital have been found. Moreover, the evaluation of intellectual capital has been done by using national indicators and international indices. Ways of improving the efficiency of formation and usage of intellectual capital of Ukraine have been proposed.

Grounding on the results of the research, the following conclusions can be done. In particular, the government recognizes the importance of intellectual capital, but does not take specific powerful way to its accumulation. Thus, the financing of scientific and technical work on the state budget is low. Insufficient attention to the scientific sphere made by the government leads to the lowering of the prestige of scientists, reducing their number and making people to go abroad. As a result, the indicators of intellectual capital is becoming worse, weakening the competitiveness of Ukraine among other countries. At the same time, Ukraine has a significant advantage both in the high level of citizens' literacy and their knowledge of the importance of getting education.

To sum it up, in terms of successful construction of public administration in the field of research and education, high level of citizens' literacy can be the crucial factor in growing of competitiveness and economic flourishing of Ukraine.

Keywords: *intellectual capital, education, science, innovation activity, competitiveness, state.*